

СТАНОВИЩЕ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В ПЕРІОД КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ¹

Юрій Данилець,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри археології, етнології та культурології,
Ужгородський національний університет

**Юрій Данилець. Становище православної церкви в період
Карпатської України.**

У статті проаналізовано становище православної церкви в часи Карпатської України. Автор характеризує юрисдикційну ситуацію в краї та наголошує на церковному розділенні. Прослідковано відносини церкви з угорською адміністрацією та українським урядом. З'ясовано спроби константинопольської юрисдикції домогтися визнання владою та зареєструвати статут. На основі періодики досліджено поведінку православних під час виборів до Парламенту Карпатської України.

Ключові слова: єпископ, священник, Карпатська Україна, уряд, церква.

**Yurii Danylets. The position of the Orthodox church during the Carpathian
Ukraine period.**

The article analyzes the situation of the Orthodox Church during the Carpathian Ukraine. The author describes the jurisdictional situation in the province and emphasizes the division of the church. The relationship of the church with the Hungarian administration and the Ukrainian government has been followed. The attempts of Constantinople's jurisdiction to obtain recognition by the authorities and to register the statute are determined. On the basis of the periodicals of the study, the behavior of the Orthodox during the elections to the Parliament of Carpathian Ukraine.

Key words: bishop, priest, Carpathian Ukraine, government, church.

Вирішення церковного питання в сучасній українській державі вимагає вивчення досвіду минулих поколінь. Державно-церковні відносини в Чехословацькій республіці та в її автономній частині – Карпатській Україні, яка проголосила незалежність у березні 1939 р., багато в чому нагадують теперішні реалії міжконфесійних відносин. Наприкінці 1930-х рр. на Закарпатті православна церква також поділялася на кілька юрисдикцій, котрі намагалися налагодити стосунки з владою. Автономний уряд проводив демократичну політику щодо всіх конфесій, намагаючись не втручатися у їхнє внутрішнє життя. Через цей факт досвід Августина Волошина та

---

¹ Стаття написана за підтримкою стипендії Вишеградського фонду (Visegrad Fund).

інших діячів Карпатської України в цій галузі є надзвичайно цінний для розуміння розбудови моделі відносин: держава – церква.

Окремої праці, яка б цілісно висвітлювала історію церкви в часи Карпатської України, ще не написано. Вийшли з друку наукові публікації, які розкривають окремі аспекти діяльності різних конфесій. Заслужують на увагу розвідки М. Кушніренка про історію с. Іза на Хустщині, де розкрито деякі церковні питання в локальному відтинку [24]., І. Ліхтея про діяльність крижевацького єпископа Діонісія Няряді в Карпатській Україні [25], про міжконфесійні відносини в 1938-1949 рр. Н. Бенька [12], про канонічно-юридичний статус Мукачівської греко-католицької єпархії та церковну політику уряду А. Волошина В. Фенича [36-37], про українізацію православної церкви О. Данка [23]. Кілька статей, які стосуються православної церкви в Карпатській Україні, опубліковано нами протягом останніх років [19; 21-22; 38].

Розвиток православної церкви на Закарпатті в 1938-1939 рр. безпосередньо залежав від політичної ситуації в краї. В юрисдикційному плані більша частина духовенства перебувала під владою Сербської православної церкви (СПЦ), менша підпорядковувалася Празькому архієпископу Савватію (Врабец) (Константинопольська юрисдикція). У 1931-1938 рр. на чолі Мукачівсько-Пряшівської єпархії СПЦ стояв єпископ Дамаскин (Грданичкі), який мав резиденцію в Мукачеві [20, с. 105].

За рішенням Архієрейського Собору СПЦ від 22 червня 1938 р. єпископ Дамаскин, був переведений на Американсько-Канадську кафедру [1]. Того ж дня на вакантну посаду Мукачівського єпископа обрали архімандрита Володимира (Раїча), професора чоловічої гімназії в Белграді [2; 14, арк. 35]. 23 червня сербський патріарх Гавриїл (Дожич) повідомив про цю подію чехословацького посла в Белграді В. Гірсу. Чехи відповіли досить критично, заявивши, що згідно зі статутом «Підкарпатської православної єпархії і відповідно до існуючої практики, вибір єпископа Мукачівсько-Пряшівської єпархії залежність від затвердження чехословацьким урядом кандидата, який повинен бути обраний. У випадку із обранням архімандрита Володимира Раїча Патріархія СПЦ не запропонувала названу особу для попереднього схвалення чехословацького уряду». Через порушення процедури чехословацький уряд відклав затвердження обрання Раїча до відповідного вивчення питання. Крім

того, В. Гірса просив патріарха дати пояснення цього «прикрого випадку» [3].

Патріарх Гавриїл надав чехословацькому послові детальну відповідь у листі від 15 серпня 1938 р. Зокрема, він наголосив на нагальності вирішення питання через від'їзд єпископа Дамаскина до США та необхідності заповнення вакантної посади. Керівник СПЦ наголошував, що хіротонія в єпископи відбудеться тільки після схвалення урядом ЧСР відповідної кандидатури [4]. В архіві Синоду СПЦ виявлено листування патріархії з головою сербського уряду на міністром іноземних справ з питання визнання та затвердження чехословацьким урядом Володимира (Раїча). Відкладання приїзду нового єпископа турбувало місцевих православних вірників. 19 вересня 1938 р. секретар колишнього архієрея ігумен Миколай (Кабачій) у листі до митрополита Скоплянського Йосифа (Цвйовича) просив призначити на Мукачівсько-Пряшівську єпархію тимчасового адміністратора, у разі неможливості затвердження новообраного владики [5].

Політичне становище в Чехословачині було складним. Після Мюнхенської угоди 30 вересня 1938 р. празький уряд пішов на надання Підкарпатській Русі статусу автономії. 8 жовтня 1938 р. було утворено перший автономний уряд, який очолив лідер русофілів Андрій Бродій [13, с. 215]. Однак з цілого ряду політичних причин його було усунуто від влади та призначеного нового очільника, яким став керівник Християнсько-народної партії Августин Волошин (26 жовтня 1938 р.) [14, с. 625].

У цей же час велися подальші переговори СПЦ з чехословацьким урядом. 11 жовтня 1938 р. Прага схвалила кандидатуру Раїча, а 30 жовтня 1938 р. в Белграді відбулася його хіротонія [6; 26, с. 5]. Єпископ почав готуватися до від'їзду в довірену йому єпархію. 2 листопада 1938 р. сталося чергове розчленування Чехословаччини, внаслідок чого територія Підкарпатської Русі / Карпатської України зменшилася. До складу Угорщини увійшли міста Ужгород, Мукачево і Берегово з прилеглими до них районами та окремі села Севлюшського та Іршавського округів. В Ужгородському окрузі до Угорщини перейшло 22 населені пункти, у Мукачівському – 15 населених пунктів, у Севлюшському – 18 сіл, у Берегівському – 40 населених пунктів, в Іршавському – єдиний населений пункт – село Шаланки [15, с. 110-111]. Автономний уряд Карпатської України було перенесено до м. Хуст.

8 листопада 1938 р. єпископ Володимир (Раїч) у супроводі єпископа Призренського Серафима (Йовановича) прибув до Будапешта. Щоб з'ясувати ситуацію на кордоні та умови перебування на території православної єпархії, архієреї записалися на аудієнцію до міністра освіти і культів графа Пала Телекі. Зустріч відбулася 11 листопада та пройшла в конструктивному руслі. Урядовець наголосив, що буде піклуватися про православну церкву на території, яка опинилася під контролем угорської армії. У зв'язку із тим, що з Будапешта не було прямого залізничного сполучення з Мукачевом, архієреям довелося чекати сім днів. Тільки 16 листопада Міністерство виділило для них автомобіль, на якому владики прибули до єпархіальної столиці. Наступного дня відбулася зустріч із комендантом Мукачівського округу, котрий дозволив поїздки єпископського делегата – ієромонаха Феофана (Сабова) до м. Хуст, для інформування православного духовенства щодо дати проведення інтронізації. Єпископський намісник архімандрит Олексій (Кабалюк), за матеріалами белградського архіву, на той час перебував у Празі. Він очолював делегацію, яка протестувала проти створення в Карпатській Україні Української православної церкви під керівництвом архієпископа Савватія (Врабеца) [8].

Єпископ Володимир, через згаданого о. Феофана, запросив голову уряду Карпатської України о. Августина Волошина взяти участь у інтронізації. Однак, із-за політичних причин, прем'єр відмовився приїхати. Через різні перепони з боку автономного уряду, інформацію про підготовку урочистостей в Мукачеві майже не вдалося поширити. 20 листопада 1938 р. в дерев'яному храмі, що був свого часу перевезений із Шелестова, відбулася святкова літургія [17. арк. 41]. У церкві були присутні близько 100 осіб із міської православної громади та довколишніх сіл. Перед присутніми владика виголосив своє перше послання, яке було віддруковано російською мовою на трьох аркушах.

У звіті єпископа Серафима до Архієрейського Синоду СПЦ від 29 листопада 1938 р. знаходимо інформацію, що напередодні інтронізації єпископа Володимира відвідав урядовий комісар м. Мукачева. Він виклав перед владикою умови, за якими він міг отримати визнання в Угорщині. У першу чергу, угорські урядовці вимагали від єпископа документ, який би підтверджував його обрання на Мукачівсько-Пряшівську кафедру до дати підписання Першого Віденського арбітражу [7].

Під владою Раїча опинилося понад 130 парафій, в т.ч. 12 на Пряшівщині, розташованих в 6 благочинних округах, 13 монастирів і скитів із 417 насельниками [18, с. 22]. Загальна кількість православних священиків, за матеріалами архіву Мукачівської православної єпархії, складала 146 осіб «білого» і «чорного» духовенства [11. арк. 1-11]. Єпархія була розділена на дві частини, владика перебував у Мукачеві, потерпаючи від фінансової скрути. 25 листопада 1938 р. він писав патріарху, що змушений залишити єпархіальний будинок та переїхати до Хуста [9]. 29 листопада секретар єпархії ієромонах Миколай (Кабацій) повідомив Земський уряд Підкарпатської Русі в Хусті, що архієрей поселився за адресою м. Хуст, вул. Кіресьська 7 та приступив до виконання своїх обов'язків. У листі також знаходимо прохання щодо виплати особистої єпископської дотації із вересня по грудень 1938 р. [17, арк. 39]. 8 грудня 1938 р. клопотання щодо фінансової допомоги було схвалено [17, арк. 42]. У Мукачеві Раїч залишив свого намісника – ігумена Аверкія (Таушева), у розпорядженні якого опинилася архієрейська резиденція та номінально всі приходи на підугорській території [35, с. 50].

В архіві Синоду СПЦ в Белграді зберігся лист єпископа Володимира до митрополита Йосифа (Цвійовича), написаний в Хусті 9 грудня 1938 р. Владика відзначив, що внаслідок політичних причин мусив залишити єпархіальну столицю. «Зразу по приїзду до Хуста я покликав всіх священиків з околиць, мирського і чернечого ряду, з якими обговорив актуальні церковно-політичні питання. Наступного дня скликав церковний суд і на ньому вирішено питання (шлюби, священицькі провини та інші єпархіальні питання), які виникли під час відсутності єпископа» [10]. Архієрей відвідав та відправив богослужіння в Хусті, селах Іза та Липча, жіночому монастирі Різдва Богородиці, чоловічому скиті на честь св. Пантелеймона. На свято Миколая очолив святкування в св. Миколаївському монастирі в с. Іза-Карпутлаш [10].

22 грудня 1938 р. владика Володимир звернувся до Міністерства культів і народної освіти в Празі. У листі він вказував на необхідність перенесення єпископської резиденції з Мукачева до Хуста у зв'язку зі зміною політичної ситуації. Архієрей просив Міністерство надати Єпархіальному управлінню субвенцію в розмірі 800 тис. кч. для купівлі земельної ділянки та будівництва споруд для нового осідку єпископа, управління, богословської семінарії [17, арк. 39]. Наступне

прохання до Міністерства стосувалося виділення третьої частини державної субвенції на погашення боргів церковних громад в Карпатській Україні. У листі вказувалося, що єпархія отримала в 1937 р. 225 тис. кч., в 1938 р. – 215 тис. кч., які витратила на повернення банківських позик за будівництво церков та купівлю дзвонів [16, арк. 2].

Для ефективного управління кафедрою єпископ Володимир реорганізував Духовну Консисторію: духовний суд, шкільне, монастирське та Єпархіальне управління. На чолі цих установ єпископ призначив близьких до себе осіб з місцевого духовенства [16, арк. 2].

28 листопада 1938 р. єпископ Володимир (Раїч) відвідав голову уряду Карпатської України А. Волошина. За повідомленням газети «Нова свобода» православний єпископ «зложив прем'єрові заяву лояльності до Карпатоукраїнської держави та її влади» [16, арк. 1]. 21 грудня 1938 р. стався повторний візит до прем'єра. У цей раз закарпатського архієрея супроводжували митрополит Йосиф (Цвійович) та архімандрит Олексій (Кабалюк). Делегація передала вітання від сербського патріарха Гавриїла, а митрополит Йосиф, від імені Священного Синоду СПЦ, запевнив А. Волошина, що православна церква буде лояльною до влади Карпатської України і не буде втручатися у внутрішні національні справи автономного уряду [27]. 8 лютого 1939 р. у белградському часописі «Політика» митрополит Йосиф стверджував, що православні мають в Карпатській Україні ті самі права що й греко-католики. «Прем'єр Волошин ставиться з політичною толерантністю до православної церкви» [28].

З набуттям Карпатською Україною автономії прослідкувалася активізація архієпископа Савватія, якого підтримувало близько 12 священиків. 21 листопада 1938 р. архієпископ Савватій прибув на святкування храму церкви Св. Михайла в с. Копашнево на Хустщині. У присутності близько 5 тис. селян з навколишніх сіл та 10 священиків архієпископ Савватій закликав молитися за «Богохраниму Карпатську Україну та її правительство» [33].

23 листопада 1938 р. А. Волошин прийняв архієпископа Савватія, «розмова з яким тривала 40 хвилин і торкалася справ православної церкви на Карпатській Україні. Архієпископ Савватій після розмови з прем'єром прийняв редактора «Нової свободи», і висловив велике задоволення, що прем'єр з повним розумінням і

прихильністю ставиться до потреб православної церкви на Карпатській Україні» [34]. Таким чином, виступ архієпископа Савватія в Копашневі передував зустрічі з А. Волошином та готував ґрунт для зближення з урядом, а не навпаки, як стверджує американський учений О. Данко [23, с. 38].

23 листопада 1938 р. члени Синодального комітету, що був створений для керівництва священиками-савватіївцями, Я. Зозуля, М. Бойко та свящ. М. Кенез подали прохання до влади Карпатської України про визнання константинопольської юрисдикції та затвердження нових тимчасових статутів української православної церкви. До прохання додавався тимчасовий статут, підписаний вищеназваними особами. Згідно статуту планувалося реорганізувати українську православну церкву в «Українську православну митрополію» на основі томосу патріарха Мелетія від 6 березня 1923 р. Церква мала перебувати в канонічному єднанні з Константинополем. Українська православна митрополія в Карпатській Україні повинна була стати частиною чехословацької архієпископії, з якою підтримувати зв'язок через митрополита, який повинен був обиратися на свою посаду довічно. Утворювалася митрополича управа, що складалася з: 1) канцелярії, на чолі з канцлером; 2) митрополичої ради, до якої входили митрополит – голова ради і шість членів, які обиралися митрополичою радою [17, арк. 6]; 3) духовного суду; 4) митрополичих зборів, які склалися з усіх священиків митрополії і по одному делегату з кожної церковної громади чи монастиря. Адміністративна робота в митрополії покладалася на канцлера, окружних пресвітерів, парохів та ігуменів монастирів. Церковні громади, монастирі і митрополія набували прав юридичної особи і могли набувати рухоме і нерухоме майно, засновувати світські та духовні навчальні заклади та товариства, видавати часописи тощо. Мовою документації митрополії проголошувалася українська мова. Засновниками «Української православної митрополії» виступали церковні громади сіл Копашнево, Дубове, Волоське, Нижня Колочава, Горб, Королево та монастирі в Чумальові, Дубрівці, Дубовому. Першим митрополитом проголошувався архієпископ Савватій [17, арк. 7-8 зв.]. Але влада Карпатської України не схвалила згаданий вище статут. О. Данко припускає, що на перешкоді міг стати спротив «галицьких Василян» та складна ситуація з православною церквою сербської юрисдикції [23, с. 38].

25 грудня 1939 р. Синодальний комітет через газету «Нова свобода» закликав колишніх священиків та тих, які мають богословську освіту, зголоситися до комітету та вислати короткі біографії [29]. 29 грудня 1938 р. в готелі «Корона» в Хусті відбулося перше пленарне засідання Синодального комітету, на якому були присутні близько 100 осіб. Учасники зборів розглядали наступні питання: «1) розбудова церковної організації; 2) ставлення до інших церков; 3) адміністративні справи; 4) бюджетні справи; 5) справи духовної освіти» [30]. З рефератами виступили інженер М. Кушніренко «Православна церква в минувшині та завдання сучасності», д-р Я. Зозуля говорив про «Українську православну церкву на службі національного відродження Карпатської України». Після виголошення рефератів було обрано депутацію, яка відвідала прем'єра А. Волошина, міністра Ю. Ревая на начальника міністерства культу й освіти А. Штефана, котрі обіцяли делегатам всіляку підтримку. Було також обрано Синодальний комітет, до складу якого ввійшли: Андрій Буркацький – голова, директор горожанської школи, Нересниця, заступники голови: ігумен Миколай (Мадар), Дубове та Ф. Магей, господар, Калини; юрисконсульт – адвокат Я. Зозуля, Хуст; канцлер – М. Кушніренко, урядник, Хуст; контролер – свящ. М. Кениз. Члени: І. Рихло, лікар, Хуст; ієромонах Серафим (Броді), Волоське; В. Брендзей, староста, Копашнево; М. Ференчук, директор горожанської школи, Липча; П. Петенко, учитель, Нересниця; свящ. Я. Боровський, Хуст; О. Блистів, окружний комендант Карпатської Січі, Хуст; О. Січ, господар, Хуст; І. Рарич, господар, Дубове [30].

На початку лютого 1939 р. в газеті «Нова свобода» велася постійна агітація православного населення за УНО. 1 лютого 1939 р. газета закликала до участі у виборах представників сербської юрисдикції. 4 лютого 1939 р. у статті «Борець за православну віру в кандидатаційній листі Українського Національного Об'єднання» автор указував, що православні також включені до виборчого списку УНО. Серед них М. Тулик (заступник голови проводу УНО), інженер Л. Романюк, М. Марущак з Бичкова, В. Щобей з Вільхівців [31].

6 лютого 1939 р. в Хусті відбулася передвиборна конференція священиків-савватіївців, у якій взяли участь 13 священиків і 6 мирян. Конференція прийняла рішення підтримувати на виборах УНО. Відозву «Православному народу Карпатської України» підписали: «за православних вірників: Д. Симулик, господар, Іза, учасник марамороського процесу; М. Кушніренко, Я. Зозуля, О. Блистів,

А. Буркацький, Ю. Болош – Копашнево. За православне духовенство: о. В. Сокол – Нересниця; ігумен Феодосій (Боршош) – Дубрівка; ігумен Миколай (Мадяр) – Дубове; о. М. Кенез – Копашнево; о. В. Мандзюк – Кричово; о. В. Попп – Буштино; о. М. Буркало – Веряця; о. Кричфалуші – Кричово; о. І. Добош – Чорна; о. Боровський – Хуст; ієромонах Іларіон (Рибар) – Чумальово; о. Цуцков – Сокирниця; о. Г. Гриньо – Вільхівці» [32]. Відозва справила значний вплив на православних вірників, більшість з них голосувала за УНО. У результаті виборів, які відбулися 12 лютого 1939 р., близько 80-85 % православних голосували за УНО, винятком стала лише Іза, де більшість були проти.

Отже, православна церква в часи Карпатської України переживала процес юрисдикційної боротьби між прихильниками сербського та константинопольського напрямків. Сербський напрям діяв легально та отримував фінансову допомогу від держави й проводив лояльну до уряду політику. Щодо архієпископа Савватія, то на нашу думку, його діяльність у цей час була спрямована на визнання церкви константинопольської юрисдикції урядом Карпатської України. Цьому сприяла також часткова українська налаштованість священників-савватіївців, на відміну від духовенства єпископа Володимира, що поділяло русофільські погляди. Але А. Волошин, розуміючи складність конфесійної ситуації у православній церкві та усвідомлюючи наслідки, що могли постати після офіційного визнання архієпископа Савватія, не пішов на цей крок. Після повалення незалежної Карпатської України для православної церкви настали нелегкі часи, які вилилися у переслідуванні та спробі утворення незалежної угорської церкви.

Список використаних джерел

1. Архив Светог архијерејског синода Српске православне Цркве (Београд). Папка: Епископ Банатски, Митрополит Загребачки Дамаскин. АСБр 87/Зап. 126, 9/22 јунија 1938 г.
2. Там само. Папка: Епископ Мукачевско-Прјашевски Владимир. АСБр /Зап. 130, 9/22 јунија 1938 г.
3. Там само. Број 833/ пов. / 38, 12 августа 1938 г.
4. Там само. Вр. 4728/ 38, 15 августа 1938 г.
5. Там само. Мукачево, 19 септембра 1938 г.
6. Там само. Вр. 7059/ 38, 1979/938 г.
7. Там само. Вр. 8241/ 29 новембра 1938 г.
8. Там само. Вр. 8242/ 29 новембра 1938 г.

9. Там само. 25 новембра 1938 г.
10. Там само. 9 декабля 1938 г.
11. Архів Мукачівської православної єпархії. Список священників Мукачевско-Пряшевской єпархии, 1939 г. На 11 арк.
12. Бенько Н. Міжконфесійні відносини на Закарпатті в політичних подіях 1938-1939 рр. *Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею*. Вип. II. Ужгород, 1996. С. 103-119.
13. Вегеш М. Карпатська Україна. Документи і факти. Ужгород: Карпати, 2004. 432 с.
14. Вегеш М., Віднянський С. Волошин Августин Іванович. *Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. К.: Наукова думка, 2003. Т. 1 : А-В. С. 625.*
15. Вегеш М., Токар М. Перший Віденський арбітраж. *Закарпаття 1919-2009 років: історія, політика, культура : україномов. варіант укр.-угор. вид. / Ін-т етнонац. дослідж. Угор. акад. наук, НДІ політ. регіоналістики Ужгород. нац. ун-ту; [редкол.: М. Вегеш, Ч. Фединець (керівники) та ін.]*. Ужгород: Ліра, 2010. С. 110-111.
16. Державний архів Закарпатської області. Ф. 109. Оп. 1. Спр. 130. На 9 арк.
17. Там само. Ф. 109. Оп. 1. Спр. 461. На 46 арк.
18. Данилець Ю. Пастырская деятельность епископа Владимира (Раича) в Закарпатье накануне и в годы Второй мировой войны. *Вестник Пермского университета. История*. 2010. Вып. 1 (13). Война и российское общество. Пермь, 2010. С. 21-29.
19. Данилець Ю. Деякі питання з історії православної церкви Закарпаття в 1938-1946 рр. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Історія. Вип. 10 / Міністерство освіти і науки України; Ужгородський національний університет; Редкол.: М. М. Вегеш (голова редкол.), Д. Д. Данилюк (заст. голови редкол.) та ін. Ужгород: СМП «Вісник Карпат», 2004. С. 158-162.
20. Данилець Ю. Місіонерська діяльність єпископа Дамаскина (Грданички) на Підкарпатській Русі. *PRAVOSLAVNY BIBLICKY ZBORNIK*. Горлице. I/2015. С. 103-113.
21. Данилець Ю. Православна церква в Карпатській Україні (1938-1939). *Науковий вісник*. Вип. 4-5 / Ужгородська Українська богословська академія ім. св. Кирила та Мефодія-Карпатський університет ім. А. Волошина. Ужгород, 2008. С. 7-10.
22. Данилець Ю. Православна церква на Закарпатті (у першій половині ХХ ст.) / Передмова В. Фенича. Ужгород, 2009. 378 с.
23. Данко О. Спроба українізації православної церкви на Закарпатті у кінці 1930-х років. *Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею*. Вип. V. Ужгород: Патент, 2002. С. 35-40.
24. Кушніренко М. Суспільно-господарський побут села Іза в Карпатській Україні. *Збірник українського наукового інституту в Америці*. Сент Пол, Мінн. Прага, 1939. С. 168-211.

25. Ліхтей І. Єпископ Діонісій Наряді і Карпатська Україна (листопад 1938-березень 1939). *Дзвони: християнський часопис*. Нови Сад, 1995. №4(16). С. ГУ-У.
26. Наш православний владыка Владимир. *Православный вестник*. 1939. №1. С. 5.
27. Нова Свобода. 1938. 30 листопада.
28. Нова Свобода. 1938. 23 грудня.
29. Нова Свобода. 1938. 25 грудня.
30. Нова Свобода. 1939. 1 січня.
31. Нова Свобода. 1939. 4 лютого.
32. Нова Свобода. 1939. 6 лютого.
33. Нова Свобода. 1939. 14 лютого.
34. Православний архієпископ Саватій молиться за Карпатську Україну. *Нова свобода*. 1938. 25 листопада.
35. Свято-Троїцкий монастирь. Памятка к 75 летию. Джорданвилль, 2005. 208 с.
36. Фенич В. До питання про юридичний статус Мукачівської греко-католицької єпархії в 1939 р. та його перспективи. *Актуальні та малодосліджені проблеми історії України*. Вип. III. Ужгород, 1998. С. 56-65.
37. Фенич В. Церковна політика автономного уряду о. Августина Волошина та національно-політична ідентичність греко-католицьких і православних священників Карпатської України (жовтень 1938 – березень 1939 рр.). *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Історія. Вип. 13 / Міністерство освіти і науки України; Ужгородський національний університет; Редкол.: М. М. Вегеш (голова редкол.), Д. Д. Данилюк (заст. голови редкол.) та ін. Ужгород: СМП «Вісник Карпат», 2005. С. 48-67.
38. Marek P., Bureha V., Danilec J. Arcibiskup Sawatij (1880-1959). *Nástin života a díla zakladatelské postavy pravoslavné církve v Československé republice. K 50. výročí úmrtí (1959-2009)*. Olomouc, Univerzita Palackého 2009. 250 s.